

Dane Zajc
V BESEDAH

zasnova in izbor Jerneja Katona Zajc in Aleš Šteger

Pričujoča knjiga je osebni poklon izjemnemu pesniku in izjemnemu človeku. Kdor je imel srečo osebno srečati Daneta Zajca, je zaznamovan z njegovo osebnostjo in pojavo, z njegovo molčečnostjo in karizmo. Lani je minilo devetdeset let od Danetovega rojstva, letos petnajst let od njegove smrti. Dane je bil do obletnic povsem indiferenten, priložnost pa je vendarle primerna za nastanek knjige, ki naj odstira Danetovo življenjsko zgodbo, predvsem pa bralce uvaja v Zajčev izjemen pesniški opus.

Dve pomembni izdaji zbranih del Daneta Zajca – Dane Zajc v petih knjigah (1990) in zbrane pesmi V belo (2005) – celovito predstavljata njegov opus. Pri izbiranju gradiva in snovanju te knjige pa sva sestavljavca skušala biti karseda osebna. Ni nama šlo zgolj za izbor Danetovih najboljših pesmi, marveč za to, da skozi izvirna besedila in neke vrste zasebni, intimni Zajčev besednjak ustvariva pesnikov portret, ki se izrisuje preko prepleta pesmi, odlomkov iz Zajčevih iger, pesmi za otroke, esejev, Danetovih izjav v medijih, njegovih intervjujev, neobjavljenih rokopisov in pričevanj nekaterih njegovih najbližjih. Poskušala sva ustvariti bralno popotovanje skozi ključne aspekte Danetove biografije, poetike in bivanjskih nazorov, ne da bi jih kakorkoli komentirala, saj vsak izbor v sebi neizogibno že skriva komentar.

Prepričana sva, da bi bile vsakršne dodatne razlage nepotrebna navlaka in bi ob Danetovih pesmih zbledele. Šele Danetov verz ali misel, ki sreča neki drugi Danetov verz ali misel, ustrezno razpre svet njegovega ustvarjanja za bralce – za mnoge, ki berejo Zajčeve pesmi ponovno, in za druge,

upajmo, številne, ki bodo ustvarjanje Daneta Zajca preko te knjige šele pričeli odkrivati.

Aleš Šteger

Rojen 26.10.29. v Zp. Javorič. Med drugo vojn^o v vojni republiki v partizanih, dva brata in oče, Klement so pogubljeni domačiji. Po vojni sem maturiral na gimnaziji privatno leta 1950. Zaradi verbalnega delikta sem bil 1951 zaprt in obsojen in izpuščen iz vseh srednjih šol.

Zapovlen sem bil najprej na fronti in potem do upokojitve 1980 v Pionirski knjižnici. 1982 sem dobil Fulbrightovo štipendijo v New Yorku.

Prvo prozo ~~sem napisal~~ ¹⁹⁸⁸ Rožpanska trava sem bil prvič izdati v samozaložbi. Napisal sem še 7 pesniških zbirke in nekaj knjig za otroke.

Kot dramatik sem napisal 6 iger in nekaj iger za latke.

Leta 1990 so izšla moja dela v petih knjigah. Sem član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Rojen 26. 10. 29 v Zg. Javoršici. Med drugo vojno sem zgubil v partizanih dva brata in očeta, Nemci pa so požgali domačijo. Po vojni sem maturiral na gimnaziji privatno leta 1958. Zaradi verbalnega delikta sem bil leta 1951 zaprt in obsojen in izključen iz vseh srednjih šol.

Zaposlen sem bil najprej na pošti in potem do upokojitve 1980 v Pionirski knjižnici. 1982 sem dobil 6 mesečno Fulbrightovo štipendijo v New Yorku.

Svojo prvo zbirko Požgana trava, 1958, sem bil prisiljen izdati v samozaložbi. Napisal sem še 7 pesniških zbirk in nekaj knjig za otroke.

Kot dramatik sem napisal 6 iger in nekaj iger za lutke.

Leta 1990 so izšla moja dela v petih knjigah.

Sem član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Dane Zajc decembra 2003 na prošnjo, da napiše krajši življenjepis

1. JUTRA S PEPELOM V USTIH

Dane Zajc je bil rojen 26. oktobra 1929 v Zgornji Javoršici materi Pavli, rojeni Kos, in očetu Stanislavu. Njegovo krstno ime je Danijel. Bil je tretji od šestih otrok. Oba starejša brata sta padla med vojno, oče je umrl leta 1944, Nemci pa so tik pred koncem vojne požgali domačijo. Partizanska družina Zajc – tudi deček Dane je bil partizanski kurir – je izgubila preveč, da bi osvoboditev dočakala zmagoslavno. Mati se je z otroki preselila na Trate na Štajerskem, v hišo nemških izseljencev, Dane Zajc pa je osnovno šolo dokončal v njemu povsem tuji Gornji Radgoni.

KRI, MUROVČAN, V SANJAH, MAMA, PETECEBOS,
POT V ŠOLO, IZŠTEVANKA, ZAJCI, VOJSKA, BRAT,
ATA, RUMENI MAČEK, POŽIG, MLADOST, POZA-
BLJENA ABECEDA, ŠTIRNA, PROSTOST, VRNITEV,
PRVA PESEM

KRI

Kri

vstopa domov
vstopa povsod naenkrat
kri zaliva prostor

položimo jo v zibelko
pokrijmo jo s čipkami
narahlo da ne ranimo krvi
da je ne ranimo vse naenkrat

utrujena od dolge poti
v zibelki beli kri
zaspi naj zaspi

se je ranila na poti
se je potolkla na kamnih
si je razbila kolena kri

so jo pile živali
so jo pile razpoke zemljine
so jo kljuvali ptiči

so jo umazali ljudje
so jo pohodili z nogami
so jo s pohotnimi prsti kri

utrujena od dolge poti

v beli zibelki kri
zaspi naj zaspi

z nami bo ostala
nosili jo bomo v naročju
svojo kri ji bomo dajali ko bo žejna
svojo žalost ko bo lačna kri

kako je velika kako ni kot človek
kako je kot da bi bila srečna
kri ki se je vrnila domov

Belo, 1984

MUROVČAN *vstaja iz listja, kjer je prespal*: Hiše govorijo MUROVČAN
ljudi, ki prebivajo pod njihovo streho. Posebno govorijo vese-
lje. V oknih ga vidiš. In veš, da sta se mlada ljubila celo noč,
in čutiš, kako je hiša napolnjena z njunima telesoma, ki sta
prežarčili zidove. Ampak ga je bolj malo, veselja, pod temi
strehami.

Hiše so raje žalostne. Na strehah se jim vidi nesreča pa osa-
melost pa kreg, da o smrti ne govorim. Da ne govorim o živa-
lih, ki vejo o človeku več, kot si lahko mislimo. Posebno psi
in mačke. Mačke najbrž skoz celo kožo čutijo človekovo na-
ravo. Psi ves dan posnemajo svoje gospodarje. A zvečer se pri-
kazuje nekaj, kar čutijo samo pasja čutila. In ponoči. Nekaj

takega kot polsvetle prikazni jih tepe iz nevidnosti. Zato tulijo in jokajo. Zaganjajo se v mrak. Radi bi segrizli tisto, kar se ne vidi, pa špika njihov sluh. Svetloba se nesrečnih hiš ne prime na pravi način. Ne osvetljuje jih, ampak senči. Kot bi bila vlažna. Ali kot da je zgubila svojo moč svetlobino. V oknih kar naprej mežika mrak. Drevje od človekove nesreče podivja ali se posuši.

Nesreče si dolgo ogledujejo hišo. Zaznamujejo jo z ogledovanjem, jo zasenčijo s telesi. Še preden zasvojijo ljudi, so že dolgo v dušah zidov, oken, streh, v dušah orehov in živali.

Nesreča je človekov zvesti spremljevalec. Kot pes ali mačka. Kot glas človekov je nesreča.

Naspal sem se. Popotno bisago čez rame pa hajdi. Pa je bilo mrzlo v listju. Mrzlo mrzlo, tisto pa tisto.

Voranc, 1978

VORANC:

Nič nisem več rekel, ker so se besede
naježile v crknjenega ježa, ki bode v grlu.

Ona pa kot da opravlja veliko mašo,
kot da bo zdajle počila od pridušene,
od zatajevane moči, ki jo je kotila
v dolgem molku.

Vzdignila je krilo, da so se pokazala
gola stegna.

(Ali sem, sem mislil,
res zagledal tamle luč sveta, med temi stegni?)
Sedla je na mizo. In takrat je počil iz nje
tuj glas, glas groba, glas suše,
žeje glas, glas razpoke.

NEŽA:

Prekleta bodi ta hiša!
Prekleti bodite travniki in njive.
Prekleta živina, prašiči prekleti.
Prekleta mleko, ki ga bojo pili
za to mizo, prekleta!
Preklete črepinje, iz katerih bojo jedli.
Preklet bodi tvoj rod, Voranc.
Prekleta bodi seme, ki ga skrivaš v ledjih!
Prekleti tvoji otroci.
Prekleti naj bodo njihovi otroci!

Voranc, 1978

ZBOR:

Za vse boš plačal.
Največ boš plačal za svoje rojstvo.
Jata posmehljivih ptic te bo zasledovala
skoz življenje.
Ob uri miru

in ob uri nemira
se bo spuščala na tvoje prsi.
Terjala bo plačilo.
In ti boš dajal in dajal.
Ampak odrešitve ne bo nikoli.
Ker ni nikjer odpuščanja.
Nikjer ni odrešitve za človeka.
V sebi nimaš vrednosti,
s katero bi plačal.
In sam si plačilo za vse.

Otroka reke, 1963

V SANJAH

GREGOR: Se mi je sanjalo nekoč, da sem duhovnik. Vsa dolina je cvetela od slavnosti. Cvetele so bele ceste cankarjanske. Zvonovi so pritrkavali z lahkotnimi bronastimi glasovi. Sta prišla moj ata in moja mama takšna, kot ju nikoli nisem videl, mlada in lepa od mladosti. In jaz, duhovnik mlad v oblačilih mašniških, sem ju poročil. To se mi je sanjalo. In ko sem se zbudil, sem mislil, moj bog, a tako srečna sta bila. Zvonila je dolina vsa moravška, hiteli so ljudje iz vasic, vasi in Negastrna, da bi videli dva človeka, ki sem ju jaz poročil. Duhovnik jaz, njun sin, še bogve kje v kateri špranji časa prihodnjega, jima sklepam roke, atu in mami.

Kakšno zvonjenje, kakšno pritrkavanje, kakšna svetloba, ki se je zlivala po gozdnih rebreh. Obraza ata in mame, ki sem ju poročil jaz, duhovnik po dolžnosti sanjski, nisem videl.

Kakšna poroka, Jagababa, a ne? A kaj veš, česar mi ne vemo?

JAGABABA: Nič ne veste. Živite v sanjah in podobah sanjskih. Pravzaprav vas živijo sanje in podobe. Z vami se hranijo, dokler je v vas ščepec sanjske snovi. Potem umrete. Shirate brez sanj in podob.

Na poroko zdaj –. Naj se obred začne.

Jagababa, 2005

Videl sem mamo (v sanjah)
sem videl kako si je prerezala (v sanjah)
žilo na vratu s krušnim nožem (v sanjah)

Videl sem jo na rjuhah (v sanjah)
kako ji teče kri iz dolge rane (v sanjah)
iz ozke grde rane ji teče (v sanjah)

Videl sem jo kako si stiska (v sanjah)
kri iz rane, ki je bela rana (v sanjah)
kri ki noče curljati (v sanjah)

Videl sem mamó (v sanjah)
kako se sklanja nad svojo rano (v sanjah)
kako jo ziblje kako jo doji s krvjo (v sanjah)

Kot da je njena rana nebogljen otrok (v sanjah)
kot da je njena rana naša nova sestra (v sanjah)
s katero se bomo igrali (v sanjah)
ko jo bo odstavila naša mama

Videl sem mamó (v sanjah)
Ko sem se zbudil, sem videl,
da hlutam po nočni vodi,
da so usta polna, grlo polno, pljuča polna teme,
ki je ne morem spljuniti.

Voranc, 1978

MAMA

Najprej je bil materin glas. Slišal sem ga, preden sem zagledal prve oblike sveta. Enkrat, ko ni bilo materinega glasu, sem se prebudil zaradi strahu, da sveta ni več, da ta svet ni več varen, ampak je poln drugih glasov. Odprl sem oči in zagledal okrog sebe obraze, same obraze in zaslišal tuje glasove svoje družine, ki jih prej nisem razpoznaval, in vmes pošasten glas, ki je bil krik mojega strahu, da ni več varnosti, ker ni ob meni glasu, ki je bil varnost sama. To je bilo prebujenje.

iz intervjuja Odhajal sem z obrazom proti sebi, 1980

MOŽINA:

Sploh nisem spal. In tudi buden nisem bil. Preveč zares in premalo zares je bilo vse skupaj. Domača izba je bila polna znanih ljudi, ki so nas obiskali. Ampak nobenega od njih nisem razločil, ker je bil v prostoru polmrak, popackan z večerom. Samo mama, ki je sedela na čelešniku na peči, je imela obraz osvetljen.

Smejala se je. Zelo veselo. Bila je nekaj mlajša, kot je. Tudi jaz sem bil mlajši. Pravzaprav me ni bilo zraven, čeprav sem bil. Bilo je tudi tako, kot da nimam težav, pa ne vem, ali tako, da jih nikoli ni bilo, ali tako da sem se jih že rešil in pozabil nanje.

Še enkrat bom zaprl oči. Mogoče se bo še smejala. Misliti moram na sončne popoldneve, ki jih je bilo včasih več, kot jih je zdaj, ki so bili daljši, kot so zdaj. Na, zdaj je ne vidim več. Kakšne lase ima? Malo sive, sicer rjave. Kakšno čelo? Visoko, okroglo pa nekaj valovitih črt na njem. Pa oči? Sive s stekleno piko v sredi. In nos? Majhen, tenek, na koncu malo stisnjen. Ampak ne vidim je. Poglej me, nasmej se.

Likvidacija, 1971

Pesem o primožih

Po davnih dnevih primoži dehte.
Po zemlji, bosih nogah, krilcu rdečem,
rokáh umazanih in še po néčem,
a tja spomin še komaj, komaj sme.

»Lej, mama, plimoze nablal.«
In mama gleda me ljubeče
in njen obraz – glej žarek sreče –
smehljaj svetel je obsijal.

Po davnih dnevih primoži dehte ...
Zdaj stara je že moja mama
in vem, da včasih, ko je sama,
po licih ji teko solze.

A primoži dehte po davnih dneh –
takole vse, prav vse premine,
takole fantek v krilcu zgine
kot blažen in ljubeč nasmeh.

iz zgodnjih pesmi, 1954

PETECEBOS

Bila je pot k studencu, kamor je bilo treba vsak večer po vodo. Najprej je tja spremljal mamo, ki je nosila škaf vode na glavi. Potem sta vodo nosila s sestro. Ta pot je bila travnata. Ni bilo kamenja, da bi bodlo podplate. Povsod, razen v cerkev, je hodil vse poletne mesece bos. Zato je na poseben način spoznaval poti: dele poti, kjer je bil bodeč pesek, dele, kjer je bila steptana prst, dele, kjer je bilo kamenje (to ni bilo nevarno, poleti je hladilo podplate), dele poti, kjer je bila trava, in tiste dele, kjer je bil mah, redko posejan, mehkek, razkošen

mah. V gozdu je bila pod listjem lahko zmeraj skrita kostanjeva ježica, ki se je z vsem svojim obiljem zapičila v podplat. Podplati so bili spomladi občutljivi, v jeseni pa dokaj utrjeni. Zjutraj je bil stik z zemljo drugačen kot čez dan. Zjutraj je šla po nogah nočna svežina. [...] O mraku je zadel z nogo v vsako korenino, v vsak kamen, ki je molel iz poti. [...] »Glej, kam stopiš,« so mu naročali, kadar je odhajal od doma. V tem naročilu je bilo vsebovano svarilo pred ranami, ki jih lahko stakne na nogah pa tudi svarilo pred strupenimi kačami. [...] Nasvet »Glej, kam boš stopil« ga ni obvaroval pred nepremišljenostmi, saj je na poti tako, da noge vidijo in vejo več od oči.

Na poteh dozorevamo. Ne verjamem, da postajamo pametnejši, samo prostranstvo spominov se širi.

Občutja, 1984

Klici

Klici kličejo
iz ušesa v uho
in dol v prsi
tam odmevi
utripajo z bitjem srca. Orglasto

živi in mrtvi
vdihavamo isti zrak

klic mrtve matere
v sencah svež in jasen
POJDI DOMOV kliče

pa ni ni ni doma
samo klic je iz drugega časa
kot da je tisti čas in ta čas
tudi tam kjer ni
spomni se da ni
česar ni

Belo, 1984

POT V ŠOLO

Ena pot sodi v tišinaste poti. Vodila je v cerkev in v šolo. Najprej je vsak dan v cerkvi ministriral, potem se je vrnil domov na zajtrk in šel nazaj v šolo. Tja se je zmeraj mudilo, zdi pa se mu, da se je vračal dolge ure. Ko se danes spominja te poti, je spomin večdimenzionalen, je kot kalejdoskop, v katerem žarijo barve vseh štirih letnih časov z zelenjavo poletne vročine in gozdnimi sencami pa z jesensko tihoto in zimsko belino in mrazom naenkrat pomešane. Del poti, kjer je najprej skopnel sneg, je pomladanski del poti, tam, kjer ga je nekoč skeleče zeblo v noge, je zimski del. Kjer so nekoč s starejšima bratoma hoteli z rogovile visokega borovca na vsak način pregnati črnega mačka, ki pa se zanje nikakor ni zmenil, je zmeraj enak, brezčasen del poti. Potem pride del, kjer se je zgodil

tisti tesnoben dogodek, ko je moral voditi Nemce, ki so vodili s sabo ujetega partizana, katerega je poznal in so ga pozneje ustrelili kot talca, torej del poti, kjer mu je ujetnik hotel skrivaj izročiti listek, pa ga ni maral sprejeti, ali pa se ni upal. Ta je tesnoben tudi, kadar se mu sanja o tistem koncu poti in so sanje težke, saj se skoraj zmeraj končajo z njegovo lastno pogubo. Na tej poti se vidi v mnogih položajih in v mnogih letih, ampak vse je obenem, vse naenkrat. Na njej je tudi konjenik, nejasne postave in skritega videza, ki prihaja iz grajskih razvalin, dohitel ga bo, zagledal ga bo, če se ozre, ker »kdor se ozira, jo po hrbtu dobi«, čuti ga za sabo, vidi ga s svojim tilnikom, sliši ga neslišnega, ampak ne sme steči in se tudi ne sme ustaviti, kar stopati mora, kolikor zmore tiho in kolikor zmore brez spremembe v svojih gibih, samo še teh dvesto, potem samo še teh dvajset, samo še teh nekaj korakov, in tu je Ajnkovčev bog, tukaj mu ne more nič, tukaj se lahko ozre, zdaj lahko vidi, da ni nič, ni ga bilo, konjenika. Zginil je. Jutri bo spet isti. Igra bo vsak dan enaka.

Občutja, 1984

ISKALEC:

Jutri bo ponedeljek. Potem bo torek. Potem sreda. Jutri se bo razcvetelo po prsti, ki me sestavlja. Kakor bujna pomlad. Rože z velikimi nesramnimi obrazi bojo rasle po planoti, nastlani z gnojem, ki sem jaz. Molčeče tihe, strašno tihe. Dišale

IZŠTEVANKA

mi bojo v središče glave. Potem bo torek, potem sredo, potem četrtek, potem petek, potem sobota in spet nedelja. In spet ponedeljek. In spet. Januar, februar, marec, april in tudi julij in avgust in december: kot črviv kol zabit v leho časa. Hitro bo rasel čas in hitro se bo spreminjal v imena mesecev septembrov, novembrov, trdnih neprehodnih mesecev in v dni se bo spreminjal, tako neznčilne, kot je četrtek. V procesijo četrtekov. Pustih, neizraznih. Rasli bojo kot kratkokrile gobe in kot gobe hitro gnili.

Potobodec, 1971

Kar se prvič ne posreči,
je le tenka senca na obrazu sreče.
Kar ti drugič ne uspe,
le z novo trmo te spodžge.

Dve poti čez tri držita,
Vsaka v svojo smer hitita.
Kot se ti v tretje je zgodilo,
se ti četrtrič bo vrnilo.

Sama pet je na križišču
s somernim molkom v mandljevem središču.
Šestica ogledalo je večerno.
Sije na dve strani somerno.

K sedem te pripelje cesta,
če te želja vodi zvesta.
Sedmica vsega te bo spila,
te votlega na pot vrnila.

V osmici sveča zacvete,
pred tvojim ogledalom se prižge.

Devet deveta je dežela,
deveti les, v deveto moč zakleta.
V urok devetih usod ujeta,
s tremi svarili deljiva,
z besedo nerazložljiva,
deveti kraljevič, deveta dežela.

Z levico srce mu prižge, z desnico ga utrne,
V deveti mraz, v deveto moč ga zvrne.

Mlada Breda, 1981

Ob štirih zjutraj

ZAJCI

Mislím, da je bedela ob njem Ivanka. Ob štirih zjutraj nas je zbudila. »Ata umirajo,« je rekla. Pokleknili smo ob njegoví postelji: mama, Ivanka, Pavla in jaz. Ciril je bil še majhen. Ciril je spal.

Molili smo. Vse roženkrance, vse molitve, kar smo jih znali. Ata je zginjal. Zelo počasi. Opoldne je pristopil k njegovi postelji njegov oče, moj stari oče. Zmeraj je sedel na klopi ob peči. Z atom nista spregovorila že deset let zaradi zamere. Pravdanja. Deset let sta hodila drug mimo drugega in se nista niti pogledala. Zdaj je oče naredil tri korake do mrliške postelje svojega sina, ga potipal s tresočo roko. (Roke so se mu tresle, odkar ga pomnim.) »Stanko,« je rekel, se obrnil in odšel nazaj na klop.

Mi smo molili. Enkrat med molitvijo sem ga poklical. »Ata.« Ni se oglasil. Še enkrat. Oglasil se je iz strašne razdalje. Njegov glas je bil odmev glasu s postelje, a je bil obenem tudi že v nekakšnem gozdu med debli, že senca in obenem kakor da je zasut v globino, tako tujo, da je živi človek ne more dojeti. Kakor da je v svetu, kjer mu je moj klic zelo, zelo nadležan.

Mama mu je popravljala odejo. Se ga dotikala. »Zdaj bo umrl. Noge so že trde,« je rekla enkrat popoldne. Molili smo naprej suhih oči in suhih ust, iz katerih so prihajali zvoki in besede molitev kot mrmranje, in včasih kakšna beseda iz molitve, glasnejša kot vzdih ali brezupen klic.

Ob štirih popoldne je ata umrl. Šel sem ven. Zunaj je bilo oblačno aprilsko nebo. Gledal sem to svinčeno in nizko nebo in rekel, mislim, da na glas: »Bog, naredil si mi krivico.« Moja prošnja pobožnosti se je razsula v koščke razbitega verovanja, ki jih še zmeraj zbiram.

[...]

Stari oče je umrl čez tri mesece, julija 1944, star 93 let. Nekaj je bolehal, in zjutraj je sestra Ivanka, ki je bedela ob

njem, rekla: »Ta star je umrl.« Bil je posebnež. »Žleht človek,« je rekla mama. Avgusta istega leta so nam Nemci požgali. »Rdeči Kijev« so rekli našim krajem.

Ata je bil partijski funkcionar in vosovec. Sodnik. Premalo prostora je, da bi opisal zanke, ki mu jih je nastavljala Gestapo. Zato se ni upal v bolnico, ki je bila tedaj na Golniku. Preden je umrl, je dobil poziv v partizane. Ko je umrl, je bil star 44 let. Bogve, če bi kdo molil ob njegovi smrtni postelji, če bi šel v »hosto«. Čez desetletji, ko sem bil že zaznamovan, sem na partizanski veselici srečal »terenca« Marjana Zupančiča. »Če bi bilo deset takih, kot je bil Primož (atovo partizansko ime), bi šla vsa moravska dolina v hosto,« je rekel.

Ko so nam požgali, smo živeli na pol ure oddaljenih Vrhpoljah. Vsako jutro smo odhajali z živino (smo jo rešili pred »požigalci slovenskih domov«), z vozom in koši na hrbtih obdelovat skope hribovske njive. Opoldne je mama pomolzla kravo. Nezavreto mleko pa kruh. Mama je »napeklala« toliko žita in drugih ozimin pri svojih moravških znancih, da nismo bili lačni. Decembra 44 je padel drugi brat Tone v Železnikih. (Prvi brat je padel 1942. na Blatnem klancu na Dolenjskem.) Eden torej v boju z Nemci, drugi z Italijani. Ne enih ne drugih ne maram.

Leta 1941, mislim, da je bilo še pred okupacijo. Se spomnim, da je bilo nekakšno sončno jutro otroštva. Je mama z nekoliko zamaknjenim pa čudno veselim glasom dejala: »Snoči se mi je sanjalo, da so pripeljali k nam tri truge, ena je bila črna, dve pa beli. Sem rekla, saj jih ne potrebujemo. Nič,

jih bomo pa dali na vrh (podstrešje). Morebiti nam bojo še prav prišle, sem rekla v sanjah.«

Tako so se njene sanje decembra 1944 spolnile.

Ni bila cankarjanska slovenska mati. Znala je raniti z besedo, kaznovati z molkom, se postaviti po robu, če je bilo treba in če je mislila, da ima prav. Po tej strani, njen dekliški priimek je bil Kos, je verjela, da je mogoče svet urediti s pravičnostjo. Zajci smo drugačni. Zajci vemo, da je svet kaos. Ko so prišli nekoč »raztrganci«, jih je tako zmerjala in tako vpila, da jo še danes slišim. Naredila je tak teater, da jo je eden od preoblečenih Nemcev, ki ni ničesar razumel, klofnil. »Nič ni hudega, če me Slovenec udari, samo da me Nemec ni,« je vpila. Videl sem, otrok, kako so Nemcu prevedli in kako se je, preoblečeni, najbrž esesovec, potuhnil.

Leta 43 so me v nekem gozdiču v Dolini, kamor sem prinašal partizansko pošto in kjer smo imeli sestanek z drugimi mladinkami in mladinci, sprejeli v Skoj. Spomnim se: partizanski aktivist se je ponašal z bajonetom, s katerim, je rekel, je na Ciclju zabodel nemško učiteljico iz Moravč. Sonce je sijalo skoz visoka smrekova debla, nedeljsko popoldne, Nemci so bili tako daleč, kot da jih nikoli ni bilo in jih ne bo, partizanskega japija so mladenke prebadale s potrebnimi očmi, jaz sem prebral v tem zarotitvenem krogu pesem o zamolčani bratovi smrti. In sem bil sprejet v Skoj. Ko sem pripovedoval atu o bajonetu in partizanskem japiju, je rekel, da ga ne bo več na naše sestanke. In ga res ni bilo. Tudi sestankov ni bilo več.

Vrstila se je nesreča za nesrečo. Ko je ata umrl, so prihajali k nam partizani na svoj poseben način. Ob devetih zvečer smo po navadi legli. In je bilo značilno trkanje na okno. Z nohtom po šipi. »Kaj je,« je rekla mama. »Lopato pa kramp,« je rekel tisti glas zunaj. »Saj veste, kje je,« je rekla mama. Drugi dan smo našli v bližnji hosti slabo zakopan grob. Je rekel Severjev Jože: »A veš, da je naš Pazi jedel človeka.« »Naš Sultan ne. Naš je zmeraj privezan,« sem rekel. To je bilo pred požigom. Preden je v meni zrasla neizprosna želja, da bi umrl.

Maja 45 smo obdelovali polje. In, glej jih, prej sovražni, prej zmagoslavni, so prišli domobranci. Spraševali so za pot in za zmeraj zginili med smrekami. Tak je bil konec vojskinega časa. Brez veselja, brez navdušenja. Mislim, da je bilo istega leta, ko sem tulil, tulil na Vseh mrtvih dan. Tulil sem kot zver tistega večera. In nisem mogel jenjati.

iz rokopisov po letu 1997

Nocoj sem sam

Na ruševine pada prvi mrak
in kot nekoč so smreke zašumele,
o dneh detinskih so mehko zapele,
saj je nocoj večer prav tak –

prozoren ves – tih kot tedaj,
ko skleda močnika nas je družila

in mati še na ogenj je pazila
med lonci, črnimi od saj.

In slike, blede prej, živijo pred menoj,
kot jih samo spomin nariše
ob pogorišču drage hiše,
ko veter poje v krošnjah hoj:

na rebri oče tak kot v tistih dneh,
ko nosil gnoj je v težkih koših
in hrbet se krivil mu je pri noši,
a sonce žgalo je po rjavih tleh ...

Potem oblak na borno réber se spusti. –
Po hostah pasja bitja so ljudi sledila
in neko noč v temó se z ognjem kri je zlila. –
Nocoj sem sam. Z menoj večerni mrak molči,

čeprav srce le v kriku našlo bi utehe.

iz zgodnjih pesmi, 1948–49

VOJSKA

Lepota mojega kraja

Kraj, kjer se je dogajalo otroštvo, je lep. Eden najlepših,
kar sem jih videl. Narava in ljudje pa sta dve zvezdi, ki sta se
druga od druge odtrgali. Zato nosi lepota mojega kraja zame

zmeraj nekaj podtalne grozljivosti. Zato ker so se v teh krivično lepih krajih zgodili dogodki, ki so zaznamovali vse moje življenje in seveda tudi ravnanje tega življenja.

Tisto, kar je otroštvo udarilo, je neizmerljivo po svojih posledicah. Prišlo je s smrtjo, žilavim koscem. In potem z ognjem, ki je brat smrti. Pa s časom, ki je razdejano najprej razmetel in potem na zunajčloveški način razmeteno izravnal.

Hočem povedati, da mi je bilo z lepim otroštvom prizaneseno. Da pa trohniijo v mojem otroštvu doživetja, temna in nevsakdanja, ki so splošna samo po tistem, po čemer je konec vsakega življenja smrt. Dolgo nisem vedel, da so ta doživetja premočna, da bi spustila iz svojih sil opotekavo življenje, kakršnega živi odrasel človek.

Doživel sem krutosti, ki so me postavile pred uganke, katerih v svoji otroški glavi nisem mogel razrešiti. Ostale so v meni kot nerazrešljivo nasprotje, ki se je z mano zavozljalo, tako da ne morem gledati na stvari z očmi ljudi, ki so rasli v normalnih razmerah. Nekaj je gotovo: strah, ki je planil med otroške igre, me je zaznamoval. Spoznal sem minljivost slepil, ki dajejo vero v življenje.

Svet, ki sem se mu približeval, je bil prozoren, čist, jasen in nezapleten. Zmeraj bolj je rasel: ogromen sinji balon, v katerega moram vstopiti. Ampak kot rečeno, svoj prvi, negotovi otroški korak sem doživel v znamenju nasilja. Veliki vabljeni balon se je razpočil, ko se ga je dotaknil prst resničnosti. Iz njega sta se razlila sovraštvo in kri. Vsa ta zgodnja doživetja, ki so eno veliko celostno doživetje, imenujem svojo dušo, ker so obležala v meni kot prostranstvo. Prostranstvo, iz katerega

me gleda nešteto oči in mi pripoveduje, kaj je dobro in kaj je zlo, moralna ravnina, ki uravnava moja dejanja, svet, iz katerega črpam svoje podobe.

Po štiriletnem sanjarjenju o prostosti pod mrliško okupacijo mi je marsikaj dokazalo, da je svoboda v tistem pomenu, ki sem ga skusil, ideal, ki me je za kratek čas temeljiteje in globlje zasužnjil kot vsa leta okupacije, ki so v svoji krvavi maternici vendarle nosila zapredeno bubo upanja. Če prostost ni pomenila osvoboditve, če je bila šušmar pri splavljanju upanja, ki ga ni rabila, je potrdila tisto, čemur se naša vitalnost upira: da smo podložniki procesa, v katerem naša misel in tudi naša navzočnost ne pomenita nič.

Lepota mojega kraja, 1969

BRAT

Jalova setev

Spoznala bi njegovo lobanjo
po lepih belih zobeh, je rekla mati.

Lepi beli zobje,
zagrizeni v zemljo,
lepe rjave oči,
polne zemlje,
močne mlade kosti,
ki so bile nekoč roke,

roke, ki še niso objele ženske,
močne mlade kosti
so objele zemljo.

Polno mladih blestečih zob
je zasejanih v zemlji.

Vsako pomlad bo cvetela zemlja.
Kruta, trda zemlja,
ki nas požira s temnimi žreli.
Težko je umiranje starcev.
Še teže je zasejati
svoje lepe rjave oči,
ki še niso videle gole ženske,
ki jih še niso poljubile ustnice
s šepetom: Tvoja sem
(ničesar še niso videle te oči),
nesmiselno je zasejati
svoje lepe rjave oči
za jalovo setev
v brezčutno zemljo.

Nate sem pomislil, brat.
Tvoje bele zobe je mislila
najina mati.
Tvoji beli, mladi zobje
so bili jalova setev.

LOKKA:

Te je vrnilo. Sem te sterjala.
Nazaj iz Mánale temne
brez oči na svet oči sem te prinesla.
In brez dihanja sveta v svet dihov,
izdihov, zdihljajev, sopenja, vdihavanja
svet šumeči, zvočen svet oddajanja,
sprejemanja zvokov sem te prinesla.

Ampak ne dihaš. Ampak ne utriplješ.
Ampak ne svetliš toplote.
Ampak si mrzel. Si trd.
Ampak nisi napolnjen. Si prazen.
Ampak ne tečeš. Izlit si.

Tista, ki si odšla. Iz hiše svoje,
telesa Lemminkäinenena lastnica,
prebivalca nezadovoljna, ki si odnesla
v zrak sapo njegovo, sama iz njegovega
diha, krog iz zraka, ki mu je središče
utripanje srca, ki si ga vzela s sabo,
vrni se.

Tista, ki se nemirna, sestradana
in ogrožena spreletavaš nad puščavo
mrgolečo od življenj novih.
Tista, ki čakaš, ki prežiš na novo telo
psa, kače, kuščarja, človeka,